

FAȚETE EROICE DIN CULTURA ȘI LITERATURA RUSĂ ȘI SOVIETICĂ

Asist. univ. dr. Olga GRĂDINARU¹

Universitatea „Babeș-Bolyai“, Cluj-Napoca, Romania

olga.gradinaru@econ.ubbcluj.ro

ABSTRACT: Soviet Heroism, Heroic and Heroization. Pages from the Soviet Culture and Literature.

The analysis of the Soviet heroism cannot avoid the cultural roots of the Slavic heroic song *The Tale of Igor's Campaign* and later Russian mutations of the concept of heroism, closely linked to *podvig* (“heroic deed”). The article tackles heroism as Russian and then Soviet national trait as it is evident in literature of World War II. While classic pieces of Soviet war prose present unrealistic yet effective heroizations for the masses, the Thaw period brings a shift in the representation of heroism and heroic deed in a context of relative freedom. The Stalinist heroic patterns of literature of Socialist Realism coexist during the three waves of Soviet Thaw and even later with deheroization and thus a more realistic depiction of (heroic) deeds during the war.

Keywords: *Soviet heroism, heroization, Soviet culture and literature, mutations of the concept of heroism, heroic deed.*

Creionarea contextului

Coordonata eroismului se creionează în proza sovietică a celui de-Al Doilea Război Mondial, avându-și originea în proza lui L. N. Tolstoi și înregistrând mutații ce au survenit în creionarea imaginii eroice a poporului rus în diversele contexte istorice de relativă libertate în perioada imperială, a Războiului Civil Rus și apoi în perioada de priveră a libertății în perioada sovietică. Premisa acestui articol este bazată pe ideea că eroicul ca trăsătură națională rusă își poate avea originea în medievalitate în *Cântec despre oastea lui Igor*, fiind preluată drept coordonată importantă de-a lungul se-

1 The research for this article was sponsored by the Romanian Young Academy, which is funded by Stiftung Mercator and the Alexander von Humboldt Foundation for the period 2021-2023.

coleur până la Nikolai Gogol (în poemul *Taras Bulba*), Mihail Lermontov (*Borodino*). Putem problematiza concepțiile de eroic și eroism în epic ca importanță și magnitudine doar la Lev Tolstoi, acesta fiind interesat de scenele de luptă, de spiritul poporului în calitate de luptător, de implicarea și rolul omului simplu în apărarea patriei sale. Eroul-luptător sovietic se trage din luptătorii din paginile romanului *Război și pace*², fiind uneori redus la dimensiunea eroico-patriotică de coloratură socialistă, în perioada stalinistă, sau prezentat în complexitatea tipurilor umane în tradiția lui L. N. Tolstoi, abia după *dezghețul cultural*³. Astfel, eroismul rus/sovietic apare ca un construct social-politic în perioada stalinistă și ca expresie a libertății umane de a lupta pentru Patrie (nu pentru Stalin) în perioada de după *dezghețul cultural*.

Eroismul ca trăsătură națională rusă este proiectat asupra celorlalte popoare de sub umbrela Țării Sovietelor, astfel încât devine una dintre caracteristicile obligatorii din grila construcției de personaj literar sovietic.

Articolul își propune să analizeze modificările semantice și de reprezentare a eroismului în proza de război, amintind operele lui Lev Tolstoi, Nikolai Ostrovski, Alexandr Fadeev, Konstantin Simonov, Iuri Bondarev, Vasili Grossman. Schimbările ce survin în reprezentarea eroismului sovietic nu pot fi analizate fără aplecarea asupra aspectelor și modificărilor ce intervin în destinul personajului literar rus și sovietic. Eroismul este analizat atât în contextul eroului-individ, cât și în cazul reprezentării eroului-popor, revelând modalități de prezentare în cadrul ambelor tipuri de proza de război identificate. Această incursiune analitică nu poate fi realizată fără definirea poporului căruia i se atribuie eroismul, termenul de „popor sovietic”, devenind parte a clișeului ideologic doar în anii '60 și fiind utilizat începând cu anii '30 doar pentru a desemna multitudinea popoarelor din vastul teritoriu al Imperiului Sovietic. Statutul de „popor sovietic” presupune și reprezentarea literară a membrilor diferitelor comunități etnice, astfel încât cititorul sovietic să se regăsească cu ușurință atât în caracteristicile etnice/naționale, cât și în trăsăturile generalizate ruso-sovietice. În acest fel, sunt furnizate argumente pentru integrarea etnico-națională în teritoriul sovietic și cultivarea asiduă a noului tip de patriotism de sorginte socialist-comunistă.

2 Lev Tolstoi, *Voina i mir [Război și pace]*. Moskva, Detskaia literatura, 1964.

3 „Dezghețul cultural” (*otpepel*) a avut loc după moartea lui Stalin, în epoca lui N. Hrușciiov, după denunțarea lui Stalin în „Discursul secret” la al XX-lea Congres al Partidului Comunist. Termenul a fost preluat de la romanul lui Ilia Ehrenburg *Dezghețul/ Otpepel* din 1954.

O altă preocupare a articolului are în vedere evidențierea importanței sintagmei „faptă eroică” (*podvig*) și ale aspectelor ce au contribuit la modificarea semantică a acesteia, aspecte în strânsă corelație cu noțiunea eroismului și cu statutul eroului. Reliefăm în acest sens schimbarea discursului critic aplicat retroactiv în ceea ce privește unele opere literare pentru a servi aceluiași scopuri politico-demagogice și pentru a modifica accepțiunile literar-culturale tradiționale și consacrate.

Scurt istoric al eroismului ruso-sovietic

Eroismul ruso-sovietic a înregistrat mutații de-a lungul timpului, fiind, conform *Dicționarului de etică*⁴, „o formă deosebită a comportamentului uman, ce prezintă din punctul de vedere moral o faptă eroică”, în timp ce eroul „ia asupra sa rezolvarea unei sarcini excepționale din punctul de vedere al dimensiunilor și a dificultăților, preluând mare parte a responsabilității și a obligațiilor față de oamenii obișnuiți [...], depășind în acest sens impedimente deosebite”. Prezentând problema eroismului în viziunea lui G. Vico, G. Hegel, K. Marx și F. Engels, este evidențiată schimbarea survenită în sensul eroismului, acesta devenind „de masă” după supralicitarea coordonatei individuale în perioada burgheză. Trecerea de la capitalism la comunism este marcată de o serie de schimbări semantice menite să exprime noile convingeri și noul mod de viață, accentuate de viziunea lui V. I. Lenin asupra eroismului relaționat cu „condițiile contrastante ale procesului istoric”. Astfel, „sarcina societății noi nu poate fi soluționată prin eroismul unui avânt singular, necesitând ceea ce este cel mai îndelungat, cel mai consecvent, cel mai dificil - muncă”⁵. Un alt element menționat de dicționar este lipsa distincției principiale dintre „eroismul de masă” și cel „individual”, căci fapta eroică personală poate juca rolul exemplului pentru cei mulți, glisând astfel spre eroismul de masă.

„Fapta eroică” – evoluția conceptului

Un studiu istorico-lingvistic propus de Viktor Vinogradov⁶ concentrat asupra cuvântului *podvig* dezvăluie modificările de sens ale verbului *podvi-*

4 *Slovar` po etike*, pod redaktsiei I. Kona. Izdanie 4-oe [*Dicționar de etică*. Ed. I. Kon, ediția a 4-a]. Politizdat, Moskva, 1981, <http://terme.ru/dictionary/522/word/%C3%C5%D0%CE%C8%C7%CC>, trad. n. (accesat în septembrie 2011).

5 *Ibidem*.

6 Viktor Vinogradov, *Istoria podviga v russkom jazyke* în *Extrait de L'Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves*. tome 28 (1966—1967), Bruxelles, 1968, <http://wordhist.narod.ru/podvig.html> (accesat în septembrie 2011).

gat` și *podvignut`* în conexiune cu alți termeni din aceeași familie - *podvizhnik*, *podvizhnicestvo*, *podvizhniceskij*. Aceste înrudiri semantice au generat în limba rusă termenii de *podvizhniceskaja literatura* (tradus prin „literatură ascetică”) și chiar *podvizhniceskij geroizm* („eroism ascetic”). Cuvântul descinde din slavă și este de origine livrescă din sec. XI-XV, deși cuvintele și expresiile înrudite cunosc și utilizări în limba vorbită, fapt ce contribuie la mulțimea sensurilor și a contextelor utilizării mai ales în cazul verbului *podvizat`sia* și a substantivului *podvig*. Autorul amintește faptul că de-a lungul sec. al XIX-lea are loc „o stingere treptată a sensurilor verbului în favoarea celui acceptat și utilizat și acum – «a se distinge într-un anumit domeniu, a acționa, a lucra», ceea ce a generat ruperea semantică dintre verb și substantivul «podvig». Poeziile lui A. S. Pușkin cultivă un sens diferit al substantivului, de «faptă eroică, demnă» cu unele nuanțe ce sunt de asemenea treptat scoase din uz”. *Slovar` tserkovnoslavianskogo i russkogo iazyka* din anul 1847 menționează trei sensuri ale cuvântului: „mișcare, tendință” (arhaism); „călătorie” (arhaism); „realizarea unei sarcini dificile, importante, mărețe”⁷; sensul ultim devine utilizat tot mai mult și este apoi corelat cu ceva expresiv și măreț.

Categoria „faptei eroice” – *podvig* – sau a faptei mărețe din război își are o dublă origine – cea istorico-epică, cu punctul culminant în proza realistă a lui L. N. Tolstoi și cea revoluționară, originară în secolul al XIX-lea, în scrierile revoluționare și, mai cu seamă în romanul *Ce-i de făcut?* al lui N. Cernâșevski⁸. Modificarea sensului „faptei eroice” de la cea de pe câmpul de luptă la cea zilnică, redusă la cotidianul făuritor de „viitor de aur” are loc odată cu instaurarea realismului socialist și stabilirea rolului literaturii întru educarea și iluminarea maselor. Strategia implicării maselor în construcția a ceva măreț nu se putea realiza fără propagandă „faptei eroice” de tip zilnic, cultivată prin șirul romanelor de producție (sub titlul de „eroism al muncii”/ *trudovoi geroizm*), coexistând cu „fapta eroică” de tip revoluționar din literatura de inspirație revoluționară și care abordează tema Războiului Civil Rus.

7 *Slovar` tserkovnoslavianskogo i russkogo iazyka v chetyrekh tomakh* [Dicționar al limbajului slav bisericesc și al limbii ruse în patru volume]. Vol. 3. Sankt Peterburg, Vtoroe otdelenie Imperatorskoi Akademii Nauk, 1847, pag. 251 - http://old.kpfu.ru/f10/klf/russlovar18-19/sl_1847/dict_db/pdf/1847_3_251.pdf#page=2 (accesat în mai 2011), vol. 3, 1847, p. 251.

8 Nikolai Cernâșevski, *Shto delat`?* [*Ce-i de făcut?*]` Moskva, Khudozhestvennaia literatura, 1969.

Asistăm astfel la o dublă descendență a „faptei eroice” sovietice (de tip războinic originară încă din medievalitate și de tip zilnic muncitoresc, din epoca revoluționar-sovietică), oferind explicația pentru caracterul ambiguu și duplicitar a ceea ce a devenit conceptul de *podvig* în proza sovietică de război. De fapt, discursul literar sovietic a preluat forma „faptei eroice”, supunând-o resemantizării ideologice și acordându-i o rezonanță puternic patriotică (de o natură diferită a celei ce o găsim la Lev Tolstoi), cu note de propagandă comunistă și trimitere la scopul măreț și deosebit al destinului omului sovietic în instaurarea a „veacului de aur”. În acest sens, *Enciclopedia sovietică* evidențiază faptul că „măreția faptei eroice nu este conferită de sacrificiul de sine abstract al personalității, ci de conținutul său istoric internățional, participarea la mișcarea progresistă a popoarelor pentru victoria comunismului, ce asigură pace, muncă și libertate omului.”⁹ „Fapta eroică” de factură războinică devine zilnică, accesibilă și lipsită de eroismul originar, adusă în cadrul luptelor zilnice și a motivațiilor patriotice de o exuberanță îndoielnică. Mutația survenită la nivelul acțiunilor de război este rezultatul primenirii mentale și emoționale a categoriei „oamenilor noi”, a transformării de tip *metanoia* a lui *homo sovieticus*, conform cenzurii și a grilei structurale a „omului nou”, descendent al Marii Revoluții Ruse. Poporului sovietic în calitate de erou colectiv al scrierilor despre război (civil sau mondial) îi este atribuită această „faptă eroică” de tip nou, cu multiplele sale ingrediente, originară din noul tip de patriotism sovietic.

De la *Cântec despre oastea lui Igor* la eroismul rus al sec. al XIX-lea

Originile eroismului ruso-sovietic pot fi trasate până la primul poem epico-eroic *Slovo o polku Igoreve* (*Cântec despre oastea lui Igor*)¹⁰ din sec. al XII-lea, în care portretul lui Igor este construit conform tradițiilor stilului epic al letopisețelor și reprezintă imaginea kneazului cu trăsături superlative. Perspectiva eroică proiectată în cazul morții kneazului cu atitudine critică față de succesul expediției este cea care poate fi considerată în parte responsabilă pentru convingerea sovietică de mai târziu, conform căreia eroicul nu admite elementul eșecului. Prin extensie, nu există morți învinși, ci doar eroi,

9 *Bol'shaia Sovetskaia Entsiklopedia*, v 30 tomakh. 3-e izdanie. Tom 6 [*Marea Enciclopedie Sovietică*. 30 de volume. Ediția a 3-a, Vol. 6]. Moskva, Sovetskaia Entsiklopedia, vol. 6, 1970-1981, p. 432.

10 *Slovo o polku Igoreve* [*Cuvânt despre oastea lui Igor*]. Moskva, Khudozhestvennaia literatura, 1983.

neexistând fapte minore în război, ci doar fapte mărețe. Ideea patriotismului este prezentă în poem prin două aspecte – epicul și măreția imaginii pământului rus, a naturii, dar și a poporului prezentat în strânsă corelație cu pământul. Intenția auctorială a poemului a fost interpretată mai târziu ca depășind simpla prezentare a evenimentelor istorice ale expediției militare, întreprinse de cneazul Igor, fratele său Vsevolod și fiul Vladimir în 1185. Din această perspectivă, intenția auctorială capătă aura unui patriotism sub forma unificării pământurilor rusești, reprezentate ca fiind măcinate de dezbinare și răfuieli între cneji.

Eroismul și patriotismul medieval rus de secol XIII erau reprezentate în literatură prin imaginea cneazului puternic, liant și factor coagulant pentru popor în fața dușmanului, o temă recurentă și pentru următoarele două secole în cazul ciclului Kulikov, mai ales în *Skazanie o Mamaevom poboishche* (*Spunere despre bătălia Mamaev*)¹¹. Punctul central al acestei opere este prezentarea cneazului Dmitri Donskoi cu toate calitățile și capacitățile sale militare, în mijlocul unor evenimente în care transpare caracterul eroic.

Tema patriotică apare ca temă centrală în literatura rusă a sec. al XIX-lea nu doar la prozatori și romancieri, ci și la poeți ca M. Lermontov, A. Pușkin care descriu atât singularitatea eroică a soldatului rus în luptă, cât și eroismul poporului implicat în război, cu un avânt patriotic de sorginte romantică, preamărind vitejia și curajul oamenilor ruși. Poezia *Borodino* a lui Lermontov aduce în prim plan faptele mărețe ale soldaților ruși din 1812¹², simbol al biruinței în conștiința poporului rus, precum și sursă de inspirație pentru L. Tolstoi în scenele din romanul *Război și pace*.

Autorul romanului *Ce-i de făcut?* aduce o ușoară modificare semantică noțiunilor de eroic și eroism prin direcțiile sugerate în plan social și personal, prin deschiderile și căutările trăsăturilor specifice „oamenilor noi”. În acest sens, putem discuta despre eroism în cazul luptei împotriva stereotipiilor culturale, mai ales în ceea ce privește emanciparea femeii în societate. Mai mult decât atât, termenul este uneori atribuit și unor fapte mai puțin convenționale ale personajelor (cum ar fi retragerea soțului Verei în favoarea amicului său, devenit iubit al soției). Eroicul lui Cernâșevski este de natură polemică tocmai datorită chestionării normelor social-culturale

11 *Skazanie o Mamaevom poboishche* [*Spunere despre bătălia Mamaev*], Moskva, Khudozhestvennaia literatura, 1983.

12 Mihail Lermontov, *Borodino*, Moskva, Detskaia literatura, 1971.

din societatea rusă burgheză a sec. al XIX-lea, mutând accentual asupra altor sensuri, direcții de urmat în sens ideal și ideologic. Această modificare aproape insesizabilă ce dorește să prezinte alternativa unei noi ordini sociale face loc unei mutații culturale majore odată cu Revoluția Rusă și contribuie apoi la sedimentarea eroismului ca trăsătură națională ruso-sovietică.

Eroismul reprezentat de Tolstoi nu doar în *Război și pace*, ci și în *Povestirile din Sevastopol*¹³ pune în scenă caracterul național al poporului rus. Victoria spirituală din bătălia de la Borodino din romanul amintit este prezentată ca o componentă a sentimentului patriotic al poporului rus. Dimensiunea individuală și fapta eroică personală se pierd în imaginea de ansamblu a poporului luptător ca entitate unită în lupta împotriva dușmanului. Faptul că soldații din subordinea cneazului Andrei Bolkonski continuă să lupte, în ciuda lipsei de mâncare și odihnă, reprezintă dovezi ale determinării de a lupta și ale dedicării depline față de apărarea Patriei. Îndeplinirea datoriei de cetățean și soldat se transformă în faptă eroică atunci când oameni care aparțin înaltei societăți refuză comoditatea și protecția oferită de statutul social și se implică, asemeni lui Andrei Bolkonski, pe câmpul de luptă. Amintim și perspectiva lui Pierre Bezuhov asupra eroismului arătat de detașamentul de artileriști a lui Raevski; semnificativă ni se pare uimirea exprimată de Bezuhov față de pierderea identității personale în cadrul armatei cu statutul unui organism viu, a unei entități eroice în fața inamicului.

Eroismul sovietic de război

Epoca de tranziție și transfer a valorilor naționale ruse asupra pretinsului „nou popor sovietic” este marcată de câteva nume ce joacă un rol important în modelarea chipului omului sovietic după dorința politico-ideologică. M. Gorki, A. Fadeev, N. Ostrovski, A. Tolstoi sunt doar câțiva scriitori care au contribuit nu doar la modificarea rolului literaturii și deci a naturii și conținutului acesteia, ci și la construcția unor personaje și realități ce să servească scopurilor ideologice ale statului. Amintim rolul decisiv jucat de Maxim Gorki prin romanul *Mama*, în care găsim germenele eroismului modificat și „fapta eroică” de tip zilnic și revoluționar. Fapta eroică revoluționară ca stil de viață o regăsim și la N. Ostrovski în romanul *Așa s-a călit*

13 Lev Tolstoi, *Sevastopol'skie rasskazy* [*Povestirile din Sevastopol*], Moskva, Azbuka, 2014.

oțelul, definită în funcție de apartenența personajului la mișcarea bolșevică. Afilierea romanului la proza de tip didactico-ideologică, dedicată generației adolescenților sovietici se datorează cultivării unui eroism suspect de aservire politică totală, cu un rol deosebit în conturarea identității și a conștiinței sovietice a multor generații de tineri.

Mutația ingredientelor eroismului celui de-al Doilea Război Mondial au drept fundament schimbările politico-culturale și instaurarea realismului socialist. Deși mulți scriitori sovietici își revendică eroismul de la Lev Tolstoi, totuși introducerea noilor elemente ale construcției personajului pozitiv, cât și notele de fundal revoluționar-comunist contribuie la percepția unei falsități pentru orice cititor postcomunist. Fiecare deceniu de după „Marele Război pentru Apărarea Patriei” (*Velikaia Otechestvennaia Voina*) aduce noi elemente și tentative eliberatoare în conturarea eroismului, în timp ce punctul culminant poate fi considerat romanul lui Vasili Grossman *Viață și destin*, o capodoperă datorită susținerii asemănărilor dintre nazism și comunism din prisma lagărelor germane și sovietice¹⁴. Eroismul colectiv și individual se succed deceniu după deceniu, diferit fiind însă gradul în care grila cenzurii este îndeplinită, ocolită, fentată. Două scrieri – *Fiul regimentului* (1944) de Valentin Kataev¹⁵ și *Ivan* (1958) de Vladimir Bogomolov¹⁶ – sunt caracterizate de două tipuri diferite de eroism. În cazul prozei lui Kataev observăm perspectiva romantică exaltată a micului erou pe câmpul de luptă, cu faptele sale glorioase (nu fără componenta comică), iar în cazul nuvelei lui Bogomolov asistăm la un eroism tăcut, reținut ai atâtor copii, conduși de forța urii și a răzbunării în activitățile împotriva atacatorilor fasciști¹⁷. În ambele cazuri este prezentă „fapta măreață” în război, însă componentele acesteia diferă, pornind de la factorii declanșatori pentru implicarea în luptă și culminând cu motivații și atitudini. Așadar, avem, pe de o parte, patriotism schematic, iubire inconsistentă, neconvingătoare față de Patrie și liderul suprem (afară de dorința aprigă de a demonstra că

14 Ruxandra Cesereanu, „«Frații de cruce»: comunism și nazism în viziunea lui Vasili Grossman”, în *Caietele Echinox* vol. 7 *Literatură și totalitarism*, Ștefan Borbély (coord.), Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2004, p. 272.

15 Valentin Kataev, *Fiul regimentului*, București, Cartea Tineretului, 1960.

16 Vladimir Bogomolov, *Ivan*, Moskva, Molodaia gvardia, 1976.

17 Olga Grădinaru, „The Child Character and the Positive Hero in the Soviet Prose of the Second World War”, în *Caietele Echinox* vol. 19 *Communism and Negotiation of Boundaries*, Cluj-Napoca, Megaprint, 2010, pp. 282-290.

este capabil să îndeplinească misiuni asemeni adulților) în cazul lui Vanea Solnțev, eroul lui Kataev, și pe de alta, dorința de a face diferența, de a se implica pentru a răzbiuna moartea alor săi în cazul lui Ivan, personajul din nuvela omonimă a lui Bogomolov.

Preluarea trăsăturilor naționale ruse și atribuirea acestora „poporului sovietic” poate fi analizată și în contextul preluării ideilor panslavismului de secol XIX în preajma Primului Război Mondial și intensificarea cultivării ideilor acestuia în perioada celui de-Al Doilea Război Mondial. Sentimentul unității și a apartenenței naționale ca reacție la influența franceză în secol XIX-lea sunt ingrediente ale panslavismului ce sunt utilizate ca unealtă politică de Uniunea Sovietică pentru redarea sentimentului de apartenență națională în contextul creării și formării unei „națiuni noi” – cea sovietică, ca reacție la amenințarea germană din perioada celor două războaie mondiale. Ideea superiorității poporului rus și a limbii ruse, cât și a superiorității destinului rus și a misiunii sale speciale în contextul european din punctul de vedere religios și politic s-a implementat prin rusificarea generalizată a popoarelor din Uniunea Sovietică și cultivarea asiduă a „noilor valori” de tip comunist în defavoarea trăsăturilor naționale ale popoarelor membre. Impregnarea noii conștiințe naționale s-a realizat și prin prezența obligatorie a personajelor literare de diverse origini etnice în calitate de combatanți, partizani, patrioți care luptă pentru binele și apărarea Patriei. Aceste personaje cu origini etnice diferite sunt prezentate ca parte a „poporului sovietic”, motivați de sentimente patriotice, de unitate națională în fața dușmanului.

În cele ce urmează vom prezenta principalele mutații ale conceptelor de eroism și eroic, cât și extensia acestora – eroizare și dezeroizare în câteva opere sovietice inspirate de evenimentele celui de-Al Doilea Război Mondial¹⁸.

Romanul lui A. Fadeev *Tânăra gardă*¹⁹ reprezintă oglinda discursului despre război a epocii staliniste; am considerat acest roman ca fiind reprezentativ pentru perspectiva romantico-eroică asupra celui de-Al Doilea Război Mondial. Perspectiva eroico-lirică învâluie personajele romanului, astfel încât acestea sunt caracterizate deoptrivă de aspecte lirice și patetice,

18 Vezi și Olga Grădinaru, "The Soviet Hero-Making Process. Aspects of the Soviet Heroism", în *Brukenthalia. Supplement of Brukenthal. Acta Musei*, Sibiu, Editura Muzeului Național Brukenthal, no 3, 2013, pp. 116-122.

19 Alexandr Fadeev, *Tânăra gardă*, ediția a VI-a, traducere de Natalia Stroe și Marcel Gafton, București, Editura Tineretului, 1959.

prin creionări psihologice și intruziuni narative afective. Elementele ideologico-patriotice sunt evidente în cea de-a doua ediție a romanului ce include capitole focalizate asupra relaționării tinerilor comsomoliști cu adulții comuniști, fapt salutar în opinia criticilor sovietici²⁰.

Eroismul sovietic de tip stalinist solicita ca opera literară să îndeplinească rigorile cenzurii, atenuând unele aspecte ale evenimentului sau persoanei reale, adăugând elemente și fapte ce să servească rolului didactic al literaturii pentru mase. Putem vorbi despre „fapte eroice” și ridicare la rang de „simbol eroic” în cazul în care modelul care a inspirat opera literară corespunde cu grila impusă de realismul socialist. Imposibilitatea de a separa eroismul de rutina zilnică și cultivarea „faptei eroice” ca normă zilnică sunt aspecte regăsite în discursul literar stalinist, prezent și la Fadeev în *Tânăra gardă*. Eroul și eroismul real din perioada stalinistă ce nu corespundea standardelor și/sau versiunii oficiale a evenimentelor era trecut sub tăcere, fiind dat uitării²¹. Eroicul politizat este oglinda sistemului ideologic sovietic, ceea ce face imposibilă analiza eroismului veridic al controversatului „popor sovietic”, realizabilă în cazul eroismului poporului rus la Tolstoi. Eroismul tot mai puțin politizat și dezeroizarea, demitizarea apar pe scena istorică după *dezghețul literar*, cu cele trei valuri ale sale²². Acest dezgheț este marcat de tendința de deconstrucție a imaginii eroice victorioase a Armatei Sovietice și de căutare a unor structuri narative ce să redea un eroism autentic, veritabil, de tranșee și nu unul idealizat, propagandistic.

Având în vedere că unii critici vorbesc despre evidențierea a două tendințe în literatura sovietică a celui de-Al Doilea Război Mondial: reprezentarea panoramică a războiului (cum este cazul trilogiei lui Konstantin Simonov *Vii și morți* sau a romanului lui Alexandr Ceakovski *Blocada*) din prisma naratorului omniscient, pe de o parte, sau reprezentarea unui aspect mai îngust al războiului de obicei din perspectiva naratorului-personaj, pe

20 Vezi și Olga Grădinaru, «A. Fadeev și „Tânăra gardă”: contextul și geneza celor două ediții ale romanului», în *Studia Philologia*, Tîrgu Mureș, 2/2018, pp. 66-77.

21 Un exemplu în acest sens invocat de Seneavskaia este apărarea cetății Brest ce a devenit importantă doar după moartea lui Stalin, doar după *dezghețul cultural* datorită reevaluării standardelor de eroism și a eliberării parțiale de sub cenzură – Elena Seneavskaia, *Psikhologia voiny v XX veke: istoricheskii opyt Rossii [Psihologia războiului în sec. al XX-lea: experiența istorică a Rusiei]*, Moskva, Rosspen, 1999.

22 Katerina Clark, *The Soviet Novel: History as Ritual*, 3rd edition, Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press, 2000, pp. 210-213.

de altă parte, reliefăm situații și împrejurări în care luptătorul sovietic este prezentat în lupta cu dușmanul, dar și cu propria conștiință. Standardul cerut de cenzura sovietică, căruia trebuie să se supună scriitorii este superioritatea morală, profunzimea convingerilor în condiții crunte de trai și luptă. În acest context al rutinei zilnice trăite în vecinătatea morții, a distrugerii și a disperării, cultivarea asiduă a „faptei eroice” mărunte ridicată la rang de simbol pe baza statutului de cetățean sovietic este semnificativă. Principiile adânc înrădăcinate ale cetățeanului sovietic model, valoarea apartenenței la Țara Sovietelor conferă un alt statut celui mai neînsemnat gest făcut pe câmpul de luptă sau în afara lui.

Inspirația din eroismul zilnic al combatantului sovietic genera scrieri ce furnizau „materie primă” pentru menținerea și înflăcărea eroismului pe câmpul de luptă – tipar ce era folosit nu fără știința și controlul ideologic. Unii scriitori sovietici ilustrează acest principiu prin prezența unor cărți despre război nelipsite din detașamentele soldaților, îndemnând la eroism și patriotism, precum și la dedicare până la moarte față de cauza apărării Patriei.

În cazul scriitorilor K. Simonov, Iu. Bondarev, A. Ciakovski asistăm la căutarea formelor de amploare, o trăsătură tipologică a romanelor de război, ceea ce lărgeste perspectiva asupra eroismului poporului. Condamnarea stalinismului și relativa independență creatoare dată de perioada *dezghețului cultural* are consecințe asupra reprezentării eroului și eroismului. Analizând trilogia *Vii și morți* (1959-1971) a lui Konstantin Simonov²³, ce include romanele *Vii și morți*, *Nimeni nu se naște soldat* și *Ultima vară*, de remarcat este continuitatea viziunii din povestirea *Zile și nopți*. În acest caz, eroismul este configurat ca elementul zilnic al luptelor, nu doar expresia biruinței finale sau a biruințelor succesive din cadrul anilor de război. Eroismul din scrierile lui Simonov este considerat de unii critici sovietici, prin extensie, „inerent oamenilor sovietici, conferind o verosimilitate deosebită romanului”²⁴. Konstantin Simonov deține un loc special în istoria literaturii sovietice, fiind considerat întemeietorul romanului panoramic

23 Konstantin Simonov, *Zhivye i mertvye* [*Vii și morți*], Moskva, Khudozhestvennaia literatura, 1989.

24 V. Novikov, *Sovetskaia literatura na sovremennom etape*, Izdanie 2-e, dopolnennoe, Glava III, *Geroika narodnykh pobed* [*Literatura sovietică în etapa actuală*, ediția a doua adăugită. Cap. III *Eroicul biruințelor poporului*], Moskva, Khudozhestvennaia literatura, 1981, p. 48.

al celui de-al Doilea Război Mondial datorită amplitudinii evenimentelor și a destinelor reprezentate în război. În aceeași categorie sunt incluse și romanele *Război, Moscova*, 41 de I. Stadniuc, precum și *Blocada* de A. Ciakovski.

Totuși, asistăm la o dualitate în privința discursului critic despre eroismul lui Simonov – o direcție critică ce susține „sărăcia artistică a trilogiei lui Simonov” și „dezeroizarea relaționată cu interesul prea mare pentru naturile cu adevărat ne-eroice”²⁵ și alta ce evidențiază „calitatea ideatico-artistică a trilogiei lui Simonov” prin reprezentarea războiului drept „duel cu fascismul, dar și ca depășire a contradicțiilor interne ale societății noastre (sovietice)”²⁶.

Pe de altă parte, eroismul romanelor lui Iuri Bondarev, *Malul* (1975) și *Alegerea* (1980), este modificat și față de perspectiva din operele lui Simonov datorită distanțării temporale față de anii dictaturii staliniste și de ideologia pronunțată a realismului socialist. Romanele lui Bondarev se caracterizează prin problematica social-morală și ecourile psihologismului atât de cultivat în deceniile precedente, încadrându-se, conform vocii oraculare a manualului școlar sovietic în „tendențele epocii de a relaționa consecințele războiului cu problemele contemporane politice și social-filosofice”²⁷. Situându-se în continuarea preocupării scriitoricești a lui Simonov de a releva „adevărul de tranșee”, fără văluri patriotice de tip liric, Bondarev face parte din noua etapă a literaturii de război, câștigându-și recunoașterea prin nuvela *Batalioanele cer foc* (1957)²⁸. Potrivit monografiei lui N. Fed, Bondarev se distinge prin „profunzime a conflictelor și caractere pline

25 I. Kuzmichev, *Geroi i narod: Razdumia o sud' bakh epopei [Eroul și poporul: Cugetări despre soarta epopeii]*, Moskva, Sovremennik, 1973, p. 203.

26 L. Fink, *Konstantin Simonov. Tvorcheskii put' . Izd. vtoroe, pererabotannoe [Konstantin Simonov. Drumul creației, ediția a doua, modificată]*. Moskva, Sovetskii pisatel', 1983, pp. 267-268.

27 V. A. Kovaliov, *Russkaia Sovetskaia Literatura. Uchebnik dlia 11 klassa srednei shkoly, 11-e izdanie [Literatura rusă sovietică. Manual pentru clasa a 11-a din școala medie, ediția a 11-a]*, Moskva, Prosveshchenie, 1989, p. 313.

28 Iuri Bondarev, *Bataliony prosiat ognia [Batalioanele cer foc]*, Moskva, Molodaia gvardia, 1973.

Personajul principal al nuvelei, comandantul Ermakov, caracterizat de „maximalism etic” și „profesionalism militar”, conform criticului I. Idașkin este răvășit de moartea luptătorilor săi, moarte fără aura eroico-ideologică – I. Idașkin, *Grani talanta. O tvorchestve Iurii Bondareva [Limitele talentului. Despre opera lui Iuri Bondarev]*. Moskva, Khudozhestvennaia literatura, 1983, p. 42.

de viață, coloristica lumii înconjurătoare și abundența detaliilor”²⁹. Criticul consideră nuvela de aceeași importanță literară ca și *Povestirile din Sevastopol* a lui L. Tolstoi datorită „adevărului sfâșietor despre război, prin asocierea eroicului și tragicului și prin patosul său umanistic”³⁰. Și Ekaterina Gorbunova analizează „înrudirea intrinsecă a artei lui Bondarev cu creația și estetica lui L. Tolstoi”³¹, oprindu-se asupra elementelor deja menționate de alți critici contemporani – perspectiva, poetica romanelor, caracterizarea personajelor și alte trăsături ce țin de domeniul etic și axiologic.

Eroismul combatantului sovietic, caracterizat de aceleași superlative, este prezent și în discursul critic ce vizează proza lui Bondarev, stând, o dată în plus, dovadă pentru incompetența, fie și parțială, a criticilor de a se distanța de grila realismului socialist și de lectura ideologică a operelor ce se înscriu în acea categorie prin aspecte aparente. Pe de altă parte, Bondarev a fost acuzat, ca și Simonov, de construcții superficiale ale personajelor care nu bifează palmaresul personajului pozitiv. Astfel, revista *Literatura i zhizn`* (numărul 3 din 1958) îi reproșează scriitorului faptul că „personajele apar ca oameni cruzi, lipsiți de bunăvoință unii față de alții, de aceea autorul pășește vrând-nevrând în contradicție cu adevărul crunt, dar eroic al faptei eroice a oamenilor sovietici”³². Această consecvență în receptarea trunchiată, incompletă a lui Bondarev a continuat și în deceniile următoare, caracterizată de convingerea că scriitorul are nevoie de ajustarea adevărului său la principiile și la canonul eroico-patriotic sovietic de factură propagandistică.

În acest context cultural, Vasili Grossman ocupă un loc special în literatura de război nu doar datorită unui alt tip de eroism conturat, ci și datorită reprezentării realității sovietice de război demistificate. Dilogia lui V. Grossman - *Pentru o cauză dreaptă*, primul roman din 1952 și al doilea, *Viață și destin* din 1969 – reflectă preocupările tolstoiene în ceea ce privește fidelitatea față de adevăr, indiferent de amărăciunea sa, prezentând, asemeni lui Simonov și Bondarev atât eroismul marilor biruințe, cât și mizeria cotidiană a războiului, aspecte interzise, zone tabu ale realităților sovietice.

29 N. Fed, *Khudozhestvennye otrkytia Bondareva* [Descoperirile artistice ale lui Bondarev], Moskva, Sovremennik, 1988, p. 9.

30 N. Fed, op.cit., p. 13.

31 Ekaterina Gorbunova, *Yurii Bondarev. Ocherk tvorchestva*, Moskva, Sovetskii pisatel', 1981, pp. 282-286.

32 E. Gorbunova, op.cit., p. 29.

L. Lazarev subliniază, în acest sens, următoarele:

În „Viață și destin” apare istoria noastră autentică amară și eroică, ce nu seamănă cu cea care ni s-a inoculat în conștiință nu doar unei generații de „Kratkii kurs”³³ (chiar și în modificările sale cele mai noi, ușor „culturalizate”), - acesta este un drum dificil, ce a fost plătit de popor cu sacrificii, milioane de vieți distruse³⁴.

Criticul Lazarev evidențiază specificul romanului lui Grossman – realitatea mitologizată a războiului, a coexistenței bizare a mitului comunist și a realității, a stalinizării (*stalinscina*) mai degrabă decât a fenomenului cultului personalității lui Stalin, explicând mecanismele puterii în stat. În viziunea criticului, lui Grossman îi revine meritul de a fi dezvăluit faptul că puterea lui Stalin nu era deplină sau totală fără „suita sa”, formată conform unor standarde morale joase ale societății, infestată de izul demagogiei.

Menționăm în cazul operei lui V. Grossman, reducerea mijloacelor patriotico-eroice și prezența unui minim eroism de factură ingenuă, necontrafăcut și lipsit de falsitate. Astfel de pasaje, precum și detașarea completă față de direcția dictată de ideologia comunist-socialistă și de rigorile realismului socialist situează romanul în altă categorie de literatură. Evidențiem asocierea scriitorului cu „literatura sovietică” doar datorită provenienței și apartenenței geografice și istorice.

În esență, aura eroismului sovietic facil este înlocuită la Grossman cu eroismul autentic uman rupt din realitatea sovietică de după biruința de la Stalingrad, când personajele se confruntă cu revenirea la realitatea dinaintea războiului, cu aceleași represalii și marginalizări, umilințe și privațiuni. Eroismul aplaudat de mulțimea în sărbătoare în ziua de 9 mai nu era decât perdeaua ideologică a continuității cultului personalității și a politicii de oprimare a libertății, a dictaturii și a realității mitologizate, fabricate pentru adormirea conștiinței poporului. Eroismul de această factură este dezvăluit ca fiind un eroism falsificat, fabricat pentru credulitatea mulțimii întru educarea cetățenilor-model pentru „viitorul de aur” la construcția căruia munceau neconținut. Scriitura lui Grossman dezvăluie realitatea de după această perdea iluzorie a sărbătorii victoriei și eroilor sovietici – schimbul tipului de închisoare pentru mulți prizonieri de război și eroi autentici –

33 Cursul scurt al istoriei Partidului Comunist.

34 L. Lazarev, *Dukh svobody* [Spiritual libertății] în V. Grossman, *Zhizn' i sud'ba* [Viață și destin], Moskva, Sovetskii pisatel', 1990, p. 661.

din cea fascistă în cea sovietică, marcând continuitatea robiei poporului sub masca eliberării de sub amenințarea răului suprem al fascismului: „Triumful stalinist a determinat finalul războiului, dar conflictul tăcut dintre poporul biruitor și statul biruitor a continuat. Destinul omului, libertatea sa depindeau de acest conflict”³⁵. După cum reliefează Ruxandra Cesereanu, „punctul nodal al romanului este constituit de comparația între lagărele naziste și cele sovietice”, acestea fiind „egale în teroare”³⁶, manifestări alienante ale unei alte comparații – între Stalin și Hitler. Aceste elemente conving că avem în față un „roman tranșant al destalinizării și parțial chiar al deleninizării”³⁷, în ciuda unor aspecte demagogice.

Note concludive

Conchidem că coordonata eroică sovietică poate fi analizată din două perspective: cea oficială ideologic-socialistă, fiind parte integrantă a mitologizării realității și cea nerecunoscută oficial, reală, așa cum o expune V. Grossman în romanul său *Viață și destin*. Prima perspectivă este cea dominantă în epoca sovietică, în special în perioada stalinistă. Astfel, dacă tipul dezirabil de eroism nu este suficient de pregnant prezentat în proză, discursul critico-ideologic suplinesește aceste lipsuri, trasând direcția de lectură-comprehensiune-interpretare, iar în cazul neîndeplinirii standardelor ideologice, sunt formulate judecăți de valoare și sugestii de ameliorare a operei sau personajelor. De menționat că cea de-a doua perspectivă nu este pe deplin asumată nici în prezent în spațiul postsovietic, cele două fiind amestecate, discursul critic postsovietic fiind tributار în mare măsură celui din perioada sovietică. Diferența dintre cele două tipuri de eroism – retoric și realist - este esențială pentru înțelegerea așa-numitei literaturi sovietice, în speță a prozei de război; asistăm la o distanțare față de primul tip de eroism pe măsura apropierii de anii '90 al secolului trecut, la coexistența celor două și la o asumare treptată, deși nu totală a celui de-al doilea tip de eroism.

Merită amintită o perspectivă aparte asupra războiului, cu un eroism autentic, în opere care explorează istoria orală și memoria colectivă sovie-

35 V. Grossman, *Zhizn' i sud' ba* [*Viață și destin*], Moskva, Sovetskii pisatel', 1990, p. 670.

36 Ruxandra Cesereanu, op.cit., pp. 274-275.

37 *Ibidem*, p. 276.

tică, îmbinând aspecte sau forme literare cu cele ale istoriei orale. Ales Adamovici și Svetlana Aleksievici sunt două asemenea exemple; cei doi deschid o direcție autentică în reprezentarea celui de-Al Doilea Război Mondial (vezi, în acest sens, și romanul *Spat i verit. Blokadni roman* al lui Andrei Turgheniev, care inserează arhive și interviuri în substanța romanească). Mai mult decât atât, scrierile Svetlanei Aleksievici problematizează importanța sentimentelor unor categorii considerate marginale în război – femei și copii – în cele două volume *Războiul nu are chip de femeie* și, respectiv, *Ultimii martori*. Aceste sentimente sunt dezvăluite în contextul nuanțat al epurărilor, homodomorului, batalioanelor disciplinare, lagărelor de filtrare pentru prizonierii de război, a detașamentelor de baraj care trăgeau în oricine șovăia și a execuțiilor nemiloase a celor ce refuzau să ucidă din motive de conștiință și/sau convingeri religioase. Laitmotivul libertății umane transpare în scrierile Svetlanei Aleksievici, marcând desprinderea de tiparele realismului socialist și libertatea, chiar dacă ciuntită, de exprimare la sfârșitul erei sovietice.

Cultivarea continuă și asiduă a eroismului și a variantelor „faptei eroice” contravine reprezentării eroismului autentic și a „faptei eroice” genuine a poporului, însă fațete ale realității eroice erau preluate din viața reală și prelucrate ideologic pentru a le lansa în mentalul colectiv (prin instrumentul literaturii de consum). Eroismul autentic așteaptă deconspirarea, eliberarea de sub rigorile cenzurii și sustragerea de sub continuitatea cultivării aceleiași perspective retoric-ideologice asupra celui de-Al Doilea Război Mondial, în condițiile recâștigării libertății.

Bibliografie:

- ALEKSIEVICI, Svetlana, *Războiul nu are chip de femeie*, traducere din limba rusă de Ion Covaci. Ediție revizuită și note de Justina Bandol, București, Litera, 2019.
- ALEKSIVICI, Svetlana, *Ultimii martori. (Solo pentru un glas de copil)*, traducere din limba rusă și note Antoaneta Olteanu, București, Litera, 2017.
- BOGOMOLOV, Vladimir, *Ivan*. Moskva, Molodaia gvardia, 1976.
- *Bol`shaia Sovetskaia Entsiklopedia*, v 30 tomakh. 3-e izdanie. Tom 6 [*Marea Enciclopedie Sovietică*, 30 de volume. Ediția a 3-a, Vol. 6]. Moskva, Sovetskaia Entsiklopedia, vol. 6, 1970-1981.

- ✦ BONDAREV, Iuri, *Bataliony prosiat ognia [Batalioanele cer foc]*, Moskva, Molodaia gvardia, 1973.
- ✦ CERNĂȘEVSKI, Nikolai, *Shto delat`? [Ce-i de făcut?]*, Moskva, Khudozhestvennaia literatura, 1969.
- ✦ CESEREANU, Ruxandra, „Frații de cruce»: comunism și nazism în viziunea lui Vasili Grossman” în *Caietele Echinoc* vol. 7 *Literatură și totalitarism*, Ștefan Borbély (coord.) Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2004, pp. 272-277.
- ✦ CLARK, Katerina, *The Soviet Novel: History as Ritual*. 3rd edition, Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press, 2000.
- ✦ FADEEV, Alexandr, *Tânăra gardă*. Ed. a VI-a, traducere de Natalia Stroe și Marcel Gafton. București, Editura Tineretului, 1959.
- ✦ FED, N., *Khudozhestvennyye otrkyytia Bondareva [Descoperirile artistice ale lui Bondarev]*. Moskva, Sovremennik, 1988.
- ✦ FINK, L., *Konstantin Simonov. Tvorcheskii put`*. Izd. vtoroe, pererabotannoe [*Konstantin Simonov. Drumul creației*, Ed. a doua, modificată], Moskva, Sovetskii pisatel`, 1983.
- ✦ GORBUNOVA, Ekaterina, *Yurii Bondarev. Ocherk tvorchestva [Iuri Bondarev. Monografia creației]*, Moskva, Sovetskii pisatel`, 1981.
- ✦ GRĂDINARU, Olga, „The Child Character and the Positive Hero in the Soviet Prose of the Second World War”, în *Caietele Echinoc* vol. 19 *Communism and Negotiation of Boundaries*. Cluj-Napoca, Megaprint, 2010, pp. 282-290.
- ✦ GRĂDINARU, Olga, „The Soviet Hero-Making Process. Aspects of the Soviet Heroism”, în *Brukenthalia. Supplement of Brukenthal. Acta Musei*, Sibiu, Editura Muzeului Național Brukenthal, no 3, 2013, pp. 116-122.
- ✦ GRĂDINARU, Olga, «A. Fadeev și „Tânăra gardă”: contextul și geneza celor două ediții ale romanului» în *Studia Philologia*, Tîrgu Mureș, 2/2018, pp. 66-77.
- ✦ GROSSMAN, V., *Zhizn` i sud`ba [Viață și destin]*, Moskva, Sovetskii pisatel`, 1990.
- ✦ IDAȘKIN, I., *Grani talanta. O tvorchestve Iuria Bondareva [Limitele talentului. Despre opera lui Iuri Bondarev]*, Moskva, Khudozhestvennaia literatura, 1983.
- ✦ KATAEV, Valentin, *Fiul regimentului*, București, Cartea Tineretului, 1960.
- ✦ KON, I. (ed.), *Slovar` po etike*, Izdanie 4-oe [*Dicționar de etică*. Ediția a 4-a], Politizdat, Moskva, 1981.

- KOVALIOV, V. A., *Russkaia Sovetskaia Literatura. Uchebnik dlia 11 klassa srednei shkoly*. 11-e izdanie [*Literatura rusă sovietică. Manual pentru clasa a 11-a din școala medie*, Ediția a 11-a]. Moskva, Prosveshchenie, 1989.
- KUZMICHEV, I., *Geroi i narod: Razdumia o sud` bakh epopei [Eroul și poporul: Cugetări despre soarta epopeii]*, Moskva, Sovremennik, 1973.
- LERMONTOV, Mihail, *Borodino*, Moskva, Detskaia literatura, 1971.
- NOVIKOV, V., *Sovetskaia literatura na sovremennom etape*, Izdanie 2-e, dopolnennoe. [*Literatura sovietică în etapa actuală, ediția a doua adăugită*], Moskva, Khudozhestvennaia literatura, 1981.
- SENEAVSKAIA, Elena, *Psikhologia voiny v XX veke: istoricheskii opyt Rossii [Psihologia războiului în sec. al XX-lea: experiența istorică a Rusiei]*, Moskva, Rosspen, 1999.
- SIMONOV, Konstantin, *Zhivye i mertvye [Vii și morți]*, Moskva, Khudozhestvennaia literatura, 1989.
- *Slovar` tserkovnoslavianskogo i russkogo iazyka v chetyrekh tomakh [Dicționar al limbajului slav bisericesc și al limbii ruse în patru volume]*, Vol. 3. Sankt Peterburg, Vtoroe otdelenie Imperatorskoi Akademii Nauk, 1847.
- *Skazanie o Mamaevom poboishche [Spunere despre bătălia Mamaev]*, Moskva, Khudozhestvennaia literatura, 1983.
- *Slovo o polku Igoreve [Cuvânt despre oastea lui Igor]*, Moskva, Khudozhestvennaia literatura, 1983.
- TOLSTOI, Lev, *Voina i mir [Război și pace]*, Moskva, Detskaia literatura, 1964.
- TOLSTOI, Lev, *Sevastopol`skie rasskazy [Povestirile din Sevastopol]*, Moskva, Azbuka, 2014.
- VINOGRADOV, Viktor, *Istoria podviga v russkom jazyke în Extrait de L'Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves. tome 28 (1966—1967)*, Bruxelles, 1968, <http://wordhist.narod.ru/podvig.html> (accesed september 2011).